

RICHARD DE BRABANDER IN GESPREK MET ZICHZELF

'Filosofie is een verzet tegen de stilzwijgende censuur'.

Je bespreekt in *Van gedachten wisselen* filosofische thema's waarmee studenten sociaal werk en sociaal werker in hun beroep worden geconfronteerd, zoals vrijheid, rechtvaardigheid, macht, gelijkheid. Maar je wilt hen ook laten delen 'in de zelfoefening van het denken waarin niets meer vanzelf spreekt'? Wat bedoel je daarmee?

Het begrip zelfoefening van het denken ontleen ik aan het werk van Michel Foucault. Hij doelt daarmee op een denken dat geleid wordt door de vraag: hoe en tot welke grens er op een andere manier zou kunnen worden gedacht. Filosofie is een poging om anders te denken dan we denken, dat we geleerd én geacht worden te denken. Filosofie beoogt anderen niet de les te les te lezen, te rechtvaardigen wat we al weten of De Waarheid te poneren. Het gaat om een kritisch ondervragen van onze oordelen en onuitgesproken opvattingen over wat goed en kwaad is, wat de mens is of waarheid is. Ik richt mijn kritische vragen op de kernwaarden van het beroep van sociaal werk: zelfredzaamheid, eigen regie, eigen kracht en de vooronderstellingen die daaraan ten grondslag liggen.

Wat is er mis met die waarden? Waarom zouden we burgers niet zelfredzaam maken of de eigen regie over hun leven gunnen? Iedereen wil toch zelfredzaam zijn?

Laat ik beginnen met een kleine anekdote. Mijn vader lag in het ziekenhuis en had niet lang meer te leven. Omdat hij zich snel verslikte, moest hij in zijn thee en koffie verdikkingsmiddel doen. Dat deed hij niet. 'Niet te zuipen!' Daarop werd hij gezien als onbehandelbaar, iemand die niet meewerkt. Terwijl hij juist zijn regie nam. Wat dit duidelijk maakt, is dat je regie mag nemen, zolang je je aan de heersende normen houdt. Wat ik hiermee wil zeggen is dat de betekenis van kernwaarden niet vastligt en anders genormeerd wordt. Een groter probleem is dat zij worden voorgeschoteld als universeel, noodzakelijk en verplicht, als iets dat geen tegenspraak duldt. Maar de invulling van die waarden is particulier. In de bestaansethiek, waarin de vraag naar het goede leven centraal staat, krijgt eigen regie bijvoorbeeld een heel andere betekenis dan in de ethiek van het oordelen waarin de vraag: wat moet ik doen? leidend is. Het gaat om een *bepaalde*

betekenis van zelfredzaamheid, eigen regie of eigen kracht. Maar door die bepaalde betekenis te veralgemeniseren worden zij als een feitelijk gegeven gezien, als iets dat vanzelf spreekt. Die vanzelfsprekendheid is problematisch.

Wat is daar problematisch aan?

[Loopt naar zijn boekenkast] 'Niets is vanzelfsprekend, gewoon of eenvoudig. Gewoon zijn alleen de dingen waarover wij hebben besloten niet meer na te denken.' Duidelijker dan Cornelis Verhoeven kan ik het niet zeggen. Zodra waarden vanzelf spreken hebben zij geen onderbouwing meer nodig en oefenen zij een 'stilzwijgende censuur' – de term is van Judith Butler – uit. Iedereen die deze waarden omarmt, heeft bij voorbaat het gelijk aan zijn of haar zijde. Zoals jij ook zei: 'Iedereen wil toch zelfredzaam zijn?' Wie fundamentele bezwaren uit tegen deze waarden,

heeft daarentegen heel wat uit te leggen en wordt niet of nauwelijks serieus genomen. Laatst betitelden eerstejaars studenten sociaal werkers die kritisch zijn over zelfredzaamheid als de 'oude garde', die niet mee willen. Eerstejaars!! Nog maar nauwelijks bezig en ze eigenen zich het jargon al toe alsof het de gewoonste zaak van de wereld is.

Heeft dit te maken met wat je in je boek de macht van het spreken of discours noemt?

Precies. We leven in een samenleving waarin we niet meer kunnen terugvallen op collectief gedragen waardesystemen of normatieve kaders. Maar dat neemt niet weg dat een bepaald waardesysteem of normatief kader dominant is en hegemonie heeft. Dat dominante verhaal wordt op congressen, symposia, in studieboeken, tijdschriften, visies van instellingen en beleidsstukken als vanzelfsprekend

gedeeld. Door dit delen en mededelen eigenen we ongemerkt de bestaande manier van spreken, waarnemen en handelen toe. We leren op een bepaalde manier nadenken en spreken over onszelf, over cliënten en burgers, over ons beroep en werkwijzen en doelen die we realiseren. Discours is niet enkel theorie, het is een praktijk die onze oriëntatie op onszelf en de werkelijkheid reguleert. Voor we er erg in hebben, denken we over onszelf, anderen en de werkelijkheid na in termen van het discours waarvan we deel uit maken en handelen we daarnaar.

Maar als we zelf deel uit maken van het discours hoe kunnen we het dan kritiseren? Hoe kunnen we ons ervan losmaken?

Dit is een cruciale vraag. Een die bovendien niet makkelijk is te beantwoorden. Laat ik eerst zeggen dat een discours geen

samenzwering is. Het is niet zo dat op een achternamiddag beleidsmedewerkers even een discours bedenken. De kernwaarden van het sociaal werk vinden hun herkomst in de zeventiende eeuw en de filosofie van de Verlichting. In die tijd ontstaat het moderne subject dat autonoom is. Hobbes was een van de eersten die het individu centraal stelde in de zijn politiek filosofie. En het bereikt zijn climax in het monumentale werk van Immanuel Kant. Nu wordt autonomie gedacht als zelfredzaamheid. In de jaren '70 als zelfontplooiing en in de jaren '90 als zelfbeschikking. Ik denk dat de nadruk op zelfredzaamheid en de invulling die daaraan wordt gegeven, samenhangt met het idee van de neoliberale samenleving, die de klassieke verzorgingsstaat in een kwaad daglicht stelt. Burgers zouden maar afhankelijk en lui worden van alle zorg die door de overheid wordt verleend. En je hoeft maar een willekeurig reclame aan te zetten en de vrijheid en onafhankelijkheid wordt gevierd.

Dus inderdaad, we kunnen een discours niet van buitenaf kritiseren. Eerder dan De Waarheid brengt die kritiek ons in verlegenheid. Niet alleen omdat we het laatste antwoord schuldig blijven, maar ook omdat we onvermijdelijk deel uit maken van wat we kritiseren. Daarom is iedere kritiek, in de woorden van de Rotterdamse filosoof Henk Oosterling, een hypokritiek. En dat is iets anders dan hypocriet. Het betekent dat iedere kritiek op de positie en opvattingen van anderen ook een kritiek op de eigen positie en opvattingen is.

Toch is mij nog niet duidelijk waarom wij en sociaal werkers het heersende discours ter discussie zouden moeten stellen. Al helemaal niet wanneer dat ons in verlegenheid brengt. Wat schieten wij en hun cliënten daarmee op? Die willen antwoord en daadkracht. Natuurlijk. Maar de vraag is of cliënten geholpen zijn wanneer sociaal werkers gedachteloos

“Fundamentele vragen stellen is de les die we van filosofen kunnen leren.”

cliënten aanspreken op hun zelfredzaamheid en eigen regie. Waarden zijn net hamers die van alles een spijker maken. Let wel, die kernwaarden en invulling daarvan werken door in allerlei methodieken. Het navolgen van heersende waarden leidt tot een instrumentalisering waarbij enkel nog de inzet van middelen en methodieken onderwerp van discussie is. Maar de maatschappelijk opgave van het sociaal werk reikt verder.

Uiteindelijk is mijn antwoord ethisch-politiek van aard. Waarden die vanzelf spreken, hebben een immanente rechtvaardiging. Daar kritische vragen bij stellen legt de ethisch-politieke kwaliteit van het sociaal werk bloot. En die kwaliteit bestaat niet in het gedachteloos navolgen van heersende waarden. Er is volop discussie over sociaal werk en mensenrechten en politisering van het sociaal werk. In deze discussie gaat het over fundamentele vragen die in de filosofie al eeuwenlang gesteld worden. Fundamentele vragen stellen is de les die we van filosofen kunnen leren. Filosofie is een verzet tegen de stilzwijgende censuur. Ik geloof dat een fundamentele discussie over waarden die onze samenleving ordenen, cruciaal is voor een werkelijke democratie. Die waarden staan op het spel wanneer groepen die uitgesloten worden, erkenning opeisen en strijden voor een goede samenleving en deelname daaraan. Om hun participatie te bevorderen zullen de ordeningsprincipes die hen buitensluiten, ter discussie moeten worden gesteld.

Door die eis om erkenning te ondersteunen dragen sociaal werkers bij aan het recht van mensen om hun eigen leven te bepalen en aan de samenleving te participeren, zoals dat in hun beroepscode heet. Maar dat wordt er in het algemeen niet onder verstaan en ook niet van sociaal werkers verwacht. Die zijn uitvoerders geworden van beleid. Dat is mij een te smalle opvatting van de maatschappelijke opgave van het sociaal werk.

Dr. Richard de Brabander werkt als hoofddocent aan de opleiding Social Work van Hogeschool Inholland Rotterdam. Voor de onderzoeksgroep Welzijn & Empowerment doet hij postdoctoraal onderzoek naar ethisch-politieke dimensie van empowerment. Op het gebied van filosofie publiceert hij met name over naoorlogse Franse filosofen.

